

NEDERLANDSE FAUNA 7

**DE DAGVLINDERS
VAN NEDERLAND**

VERSPREIDING EN BESCHERMING

NEDERLANDSE FAUNA 7

**DE DAGVLINDERS
VAN NEDERLAND**

VERSPREIDING EN BESCHERMING

(LEPIDOPTERA: HESPERIOIDEA, PAPILIONOIDEA)

F. BOS

M. BOSVELD

D. GROENENDIJK

C. VAN SWAAY

I. WYNHOFF

DE VLINDERSTICHTING

NATIONAAL NATUURHISTORISCH MUSEUM NATURALIS

KNNV UITGEVERIJ

EUROPEAN INVERTEBRATE SURVEY - NEDERLAND

2006

Nederlandse Fauna, deel 7

De serie Nederlandse Fauna wordt uitgegeven door:
Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, Leiden
KNNV Uitgeverij, Utrecht
European Invertebrate Survey - Nederland, Leiden

Eindredactie

A.J. de Winter (serieredacteur) (Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis)

Grafische vormgeving

F.J.A. Driessen (basisontwerp serie)
N. Korenhof (stofomslag, schutblad, opmaak/DTP)
(Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis)

ISSN 1386-3762 (serie Nederlandse Fauna)

ISBN 90-5011-227-7

NUGI 823

Foto omslag: kleine vuurvlieder (*Lycaena phlaeas*)
(fotograaf Henk Bosma)

Adres auteurs:

p/a De Vlinderstichting

Postbus 506

6700 AM Wageningen

www.vlinderstichting.nl

Gelieve het boek als volgt te citeren: / *Please cite this book as follows:*

Bos, F., M. Bosveld, D. Groenendijk, C. van Swaay, I. Wynhoff, De Vlinderstichting, 2006. De dagvlinders van Nederland, verspreiding en bescherming (Lepidoptera: Hesperioidea, Papilionoidea). – Nederlandse Fauna 7. Leiden. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey - Nederland.

© Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij, European Invertebrate Survey - Nederland, 2006

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van microfilm, fotokopie of op welke andere wijze ook, noch is het toegestaan om gegevens uit verspreidingskaarten, tabellen en grafieken uit het boek te gebruiken ten behoeve van expertsystemen of databases, anders dan voor intern en niet-commercieel gebruik, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm, or any other means, nor is it permitted to use data taken from maps, tables or graphs in the book for use in commercial databases or expertise software, without written permission from the publisher.

Distributie

KNNV Uitgeverij
Postbus 19320
3501 DH Utrecht
www.knnvuitgeverij.nl

Papier binnenwerk: Hello Silk 115 g/m²

Druk: Drukkerij Groen, Leiden

VOORWOORD

Als NJN'er kwam ik voor het eerst intensief in contact met vlinders. Voor die tijd ving ik wel eens een koolwitje, maar pas bij de jeugdbond ging er een wereld voor mij open. Er waren meerdere witjes! Vanaf die tijd vormden vlinders een van de doelen van de vele veldtochten die ik ondernam met mede-jeugdbonders. Zo herinner ik me nog de eerste zilveren manen tijdens een pinksterkamp in Dwarsgracht (de Wieden) en de gentiaanblauwtjes op de Gorselsche Heide. En tijdens een zomerkamp op Terschelling ving we zelfs drie soorten parelmoervlinders op één terreintje! Geleidelijk aan kom je erachter dat het allemaal niet zo vanzelfsprekend is dat je overal zoveel soorten ziet. In bijzondere terreinen vind je bijzondere soorten. Maar ook daar hebben sommige soorten het moeilijk.

De grote vuurvlinder is zo'n soort. Dankzij mijn werk als boswachter in de Weerribben heb ik veel met deze prachtige vlinder te maken. Ik herinner me nog de eerste keer dat ik er eentje zag: op een akkerdistel op een oude brandplek. Vooral de combinatie: zo'n zeldzame vlinder op zo'n algemene plant.

Maar zo ingewikkeld zit het soms in elkaar. Ondanks het feit dat sommige soorten op de meest vulgaire bloemen foerageren zijn het toch zeer kritische soorten. Het zijn indicatoren voor de kwaliteit van de terreinen waarin ze voorkomen. Als vlinders verdwijnen komen ook andere soorten in de knel!

Vandaar dat vlinders nu veel aandacht krijgen van Staatsbosbeheer en andere natuurbeschermingsorganisaties. Zo wordt het bosrandbeheer aangepast en gefaseerd maaien op veel plaatsen toegepast. En niet alleen voor zeldzame vlindersoorten, maar als biotoopverbetering voor fauna in het algemeen.

Buiten de natuurgebieden gaat het er voor vlinders en andere insecten steeds slechter uit zien. Schaalvergroting en intensivering van het grondgebruik beloven niet veel goeds voor de flora en fauna die er nog resten. Uit deze atlas blijkt weer dat zelfs sommige algemene soorten moeilijke tijden door maken. Je kunt je er bij neerleggen maar je kunt je er ook door laten inspireren. Met een kleine inspanning is hier vaak veel te winnen.

De basis voor beschermingswerk zijn de waarnemingen van vlinders. Deze vertellen ons iets over voor- of achteruitgang van soorten. Daarom is het verzamelen van waarnemingen niet alleen een leuke bezigheid, maar ook een belangrijke zaak. Vele inventarisaties worden gedaan door vrijwilligers die zo waardevolle gegevens verzamelen. Tijdens mijn werk merk ik regelmatig dat juist deze waarnemingen voor ons belangrijk zijn en soms zelfs leiden tot aanpassingen in het beheer.

Maar het mooiste blijft toch om zelf het veld in te trekken en te genieten van de toch nog vele soorten die er bij ons te zien zijn. Van de eerste oranjepip tot de laatste gehakkelde aurelia!

Jeroen Bredenbeek,

inventarisatieboswachter Noordwest-Overijssel

Vlinderen. Ondertussen al ruim 20 jaar in de ban van vlinders en hun rupsen. Wat is het toch om elke zomer opnieuw de velden in te gaan om tellingen te verrichten en gegevens te verzamelen? Voor ons is het struinen een belevenis. Het ervaren hoe de ene vlinder vaak een heel andere levenswijze heeft dan de andere. En je ziet zoveel meer. We hopen dat De Vlinderstichting met de verzamelde gegevens veel voor het behoud van de vlinders en hun leefgebied kan doen. Dat de natuur weer een opgaande lijn mag vormen.

H. en A. Hoornveld, Drachten,

inzenders van veel waarnemingen

'Hoe gebruikt een natuurbeheerder deze Vlinderatlas?' Dat is de vraag die ik in dit voorwoord aan de orde wil stellen. Beheerders zoeken meteen naar de verspreidingskaarten. Zonder dralen gaat onze blik steeds naar dat plekje op de kaart dat onder onze hoede staat. Zijn er stipjes bijgekomen of verdwenen? Welke soorten? Zijn er kwetsbare of bedreigde soorten bij? En hoe is het in de nabije omgeving of in vergelijkbare terreinen gesteld? Beheerders zijn ook voortdurend gespist op een mogelijke verrijking van hun terreinen. Zijn de koloniatiekansen toegenomen? Rukken er interessante soorten op? Bovendien zijn wij aartsoptimisten. Hoezo honkvast? Allemaal hebben we wel eens meegemaakt dat een 'onwaarschijnlijke' soort zich toch in ons terrein vestigde. Vooral de beheerders die al (veel) langer meelopen, zijn daarom niet zo onder de indruk van een onderzoek naar het zwerfgedrag van vlinders dat 'maar' hooguit een jaar of vier kan duren.

Vervolgens zoeken we de beschrijving op van de soorten waarvoor onze terreinen van belang zijn. Beheerders leven voortdurend met de vraag of de aan hen toevertrouwde soorten het in hun terreinen slechter of juist beter doen dan het landelijke beeld. Dan proberen we antwoorden te vinden op een aantal vragen. Is er nieuwe kennis bijgekomen, waarmee je bij het beheer rekening kunt houden? Worden er nieuwe beheer- of inrichtingsmaatregelen voorgesteld? Is er meer bekend geworden over de eisen die een soort aan het terrein stelt?

Een onderwerp dat de gemoederen nog steeds bezighoudt is de herinstructie van verdwenen soorten. Hoe wordt daar inmiddels over gedacht? Zijn er meer voorbeelden bekend geworden van al dan niet geslaagde herinstructies? Wat waren succes- of faalfactoren?

En daarnaast ... genieten van de vele mooie foto's. We zijn blij met de keuze van de redactie om de vlinders niet beeldvullend op te nemen maar juist als onderdeel van hun omgeving. Maar hoe fraai ook, nog meer genieten wij van die foto daaronder, die van de biotoop. Beheerders zien altijd veel liever een foto van een top-habitat van een bedreigde soort dan een close-up van diezelfde soort, hoe fraai dan ook. Rare mensen die beheerders!

Rienk Slings,

beheeradviseur NV PWN Waterleidingbedrijf Noord

Vlinderaars zijn optimisten. Toch weet bijna iedere vlinderaar dat de grote ijsvogelvlinder is verdwenen, dat de bruine eikenpage in aantal en verspreidingsgebied is gehalveerd en dat zelfs in de betere vlindergebieden nu veel minder soorten vliegen dan, pak 'm beet, vijftig jaar geleden. Waar komt dit optimisme toch vandaan?

In deze atlas staat een grafiek die hoopvol stemt. Het verdwijnen van soorten is namelijk de laatste jaren afgevlakt. En bovendien: voor het eerst sinds zestig jaar heeft zich in ons land weer een nieuwe soort gevestigd: het boswitje. Is dit een trendbreuk? Werpt het beschermingswerk van terreinbeheerders, provincies, Rijk, De Vlinderstichting en heel veel vrijwilligers zijn vruchten af? Of is er wat anders aan de hand?

In deze atlas staan geen antwoorden op bovenstaande vragen. De kaarten en teksten maken wel duidelijk hoe groot de kaalslag de afgelopen eeuw is geweest. De sterk toegenomen belangstelling voor dagvlinders sinds de vorige atlas heeft de achteruitgang nog niet kunnen stoppen.

Maar deze nieuwe atlas laat ook zien dat er nog veel mogelijk is. Er zijn nog diverse populaties van kritische soorten aanwezig. Door middel van onder andere de Ecologische Hoofdstructuur en gerichte soortenbescherming wordt er veel gedaan om Nederland ook voor dagvlinders leefbaar te houden of te maken.

De resultaten van het beleid kunnen met behulp van monitoring worden bepaald. De Vlinderstichting is dan ook trots op onze vrijwilligers die zich keer op keer inzetten om dergelijke gegevens te verzamelen. Daarom een heel hartelijk 'dankjewel' aan allen die hun waarnemingen doorgeven en zo een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan deze atlas. Onder andere dankzij deze gegevens is dit een prachtig boek geworden met een schat aan nieuwe informatie. Met deze atlas krijgen de berichten over de achter- én vooruitgang meer reliëf en zijn betere beschermingsmaatregelen mogelijk. Wie weet lukt het ons de huidige trend van achteruitgang verder bij te buigen en wellicht zelfs om te zetten in een vooruitgang. Vlinderaars vertrouwen immers op een betere vlindertoekomst.

Theo Verstrael,

directeur De Vlinderstichting

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1 INLEIDING	9	Groot dikkopje <i>Ochlodes faunus</i>	76
Een nieuwe atlas	9	Spiegeldikkopje <i>Heteropterus morpheus</i>	79
Leeswijzer	9	Bont dikkopje <i>Carterocephalus palaemon</i>	83
Dankwoord	9	Bruin dikkopje <i>Erynnis tages</i>	86
		Kaasjeskruidikkopje <i>Carcharodus alceae</i>	89
HOOFDSTUK 2 DE NEDERLANDSE		Kalkgraslanddikkopje <i>Spialia sertorius</i>	91
DAGVLINDERS	11	Aardbeivlinder <i>Pyrgus malvae</i>	93
Wat zijn dagvlinders?	11	Koninginnenpage <i>Papilio machaon</i>	97
De Nederlandse dagvlinderfamilies	11	Boswitje <i>Leptidea sinapis</i>	101
Standvlinders, trekvlinders en dwaalgasten	13	Verborgen boswitje <i>Leptidea reali</i>	104
Naamlijst van de Nederlandse dagvlindersoorten	13	Oranje luzernevlinder <i>Colias croceus</i>	107
		Gele luzernevlinder <i>Colias hyale</i>	110
HOOFDSTUK 3 GESCHIEDENIS VAN DE		Citroenvlinder <i>Gonepteryx rhamni</i>	113
DAGVLINDERFAUNISTIEK IN		Oranjetipje <i>Anthocharis cardamines</i>	116
NEDERLAND	19	Groot geaderd witje <i>Aporia crataegi</i>	120
Voor 1845	19	Groot koolwitje <i>Pieris brassicae</i>	122
Van 1845 tot 1900	19	Klein koolwitje <i>Pieris rapae</i>	126
Van 1900 tot 1930	21	Klein geaderd witje <i>Pieris napi</i>	129
Van 1930 tot 1990	21	Resedawitje <i>Pontia daplidice</i> s.l.	132
Van 1990 tot heden	22	Kleine vuurvlinder <i>Lycaena phlaeas</i>	134
		Grote vuurvlinder <i>Lycaena dispar</i>	138
HOOFDSTUK 4 DE LEVENSCYCLUS	25	Bruine vuurvlinder <i>Lycaena tityrus</i>	143
Generaties, overwintering en vliegtijd	25	Rode vuurvlinder <i>Lycaena hippothoe</i>	146
Fasen van de levenscyclus	27	Sleedoornpage <i>Thecla betulae</i>	148
		Eikenpage <i>Neozephyrus quercus</i>	152
HOOFDSTUK 5 AREAAL, MOBILITEIT EN		Groentje <i>Callophrys rubi</i>	155
LANDSCHAP	35	Iepenpage <i>Satyrium w-album</i>	158
Areaal	35	Pruimenpage <i>Satyrium pruni</i>	161
Mobiliteit	35	Bruine eikenpage <i>Satyrium ilicis</i>	163
Landschap	36	Dwergblauwtje <i>Cupido minimus</i>	166
Laag Nederland	38	Boomblauwtje <i>Celastrina argiolus</i>	169
Hoog Nederland	39	Gentiaanblauwtje <i>Maculinea alcon</i>	172
Rivierengebied	42	Tijmblauwtje <i>Maculinea arion</i>	177
Stedelijke omgeving	42	Pimpernelblauwtje <i>Maculinea teleius</i>	179
		Donker pimperlblauwtje <i>Maculinea nausithous</i>	183
HOOFDSTUK 6 BEDREIGING	43	Heideblauwtje <i>Plebeius argus</i>	188
Dagvlinders bedreigd	43	Vals heideblauwtje <i>Plebeius idas</i>	191
Oorzaken achteruitgang	47	Veenbesblauwtje <i>Plebeius optilete</i>	193
		Bruin blauwtje <i>Plebeius agestis</i>	196
HOOFDSTUK 7 BESCHERMING EN		Klaverblauwtje <i>Polyommatus semiargus</i>	199
BEHEER	51	Icarusblauwtje <i>Polyommatus icarus</i>	202
Bescherming noodzakelijk	51	Bleekblauwtje <i>Polyommatus coridon</i>	205
Juridische bescherming	51	Bont zandoogje <i>Pararge aegeria</i>	207
Inrichting en beheer	51	Argusvlinder <i>Lasiommata megera</i>	210
		Veenhooibeestje <i>Coenonympha tullia</i>	213
HOOFDSTUK 8 BESTAND DAGVLINDERS ..	57	Tweekleurig hooibeestje <i>Coenonympha arcania</i>	217
Waarnemingen voor 1981	57	Zilverstreephooibeestje <i>Coenonympha hero</i>	219
Waarnemingen na 1981	57	Hooibeestje <i>Coenonympha pamphilus</i>	221
Bijzondere waarnemingen	58	Oranje zandoogje <i>Pyronia tithonus</i>	224
		Koevinkje <i>Aphantopus hyperantus</i>	227
HOOFDSTUK 9 DE SOORTEN	59	Bruin zandoogje <i>Maniola jurtina</i>	230
Inleiding	59	Dambordje <i>Melanargia galathea</i>	233
Introduction to the species	62	Heivlinder <i>Hipparchia semele</i>	235
Zwartsprietdikkopje <i>Thymelicus lineola</i>	65	Kleine heivlinder <i>Hipparchia statilinus</i>	238
Geelsprietdikkopje <i>Thymelicus sylvestris</i>	68	Kleine weerschijnvlinder <i>Apatura ilia</i>	241
Dwergdikkopje <i>Thymelicus acteon</i>	71	Grote weerschijnvlinder <i>Apatura iris</i>	243
Kommavlinder <i>Hesperia comma</i>	73	Grote ijsvogelvlinder <i>Limenitis populi</i>	246

Kleine ijsvogelvlinder <i>Limenitis camilla</i>	249	Geraniumblauwtje <i>Cacyreus marshalli</i>	321
Atalanta <i>Vanessa atalanta</i>	252	Tijgerblauwtje <i>Lampides boeticus</i>	322
Distelvlinder <i>Vanessa cardui</i>	256	Staartblauwtje <i>Cupido argiades</i>	323
Dagpauwoog <i>Inachis io</i>	259	Rotsvlinder <i>Lasiommata maera</i>	323
Kleine vos <i>Aglais urticae</i>	262	Monarchvlinder <i>Danaus plexippus</i>	324
Gehakkelde aurelia <i>Polygonia c-album</i>	265	Boszandoog <i>Lopinga achine</i>	325
Grote vos <i>Nymphalis polychloros</i>	268	Boserebia <i>Erebia ligea</i>	325
Rouwmantel <i>Nymphalis antiopa</i>	272	Zomererebia <i>Erebia aethiops</i>	326
Landkaartje <i>Araschnia levana</i>	276	Voorjaarserebia <i>Erebia medusa</i>	326
Moerasparelmoervlinder <i>Euphydryas aurinia</i>	280	Grote boswachter <i>Hipparchia fagi</i>	327
Veldparelmoervlinder <i>Melitaea cinxia</i>	282	Oranje steppevlinder <i>Arethusana arethusa</i>	327
Woudparelmoervlinder <i>Melitaea diamina</i>	285	Tweekleurige parelmoervlinder <i>Melitaea didyma</i>	328
Bosparelmoervlinder <i>Melitaea athalia</i>	287	Paarse parelmoervlinder <i>Boloria dia</i>	328
Steppeparelmoervlinder <i>Melitaea aurelia</i>	290		
Keizersmantel <i>Argynnis paphia</i>	292	HOOFDSTUK 10 VERKLARENDE	
Grote parelmoervlinder <i>Argynnis aglaja</i>	294	WOORDENLIJST	329
Bosrandparelmoervlinder <i>Argynnis adippe</i>	298		
Duinparelmoervlinder <i>Argynnis niobe</i>	300	HOOFDSTUK 11 LITERATUUR	333
Kleine parelmoervlinder <i>Issoria lathonia</i>	303		
Purperstreeppeparelmoervlinder <i>Brenthis ino</i>	306	HOOFDSTUK 12 SUMMARY	349
Zilvervlek <i>Boloria euphrosyne</i>	308		
Zilveren maan <i>Boloria selene</i>	310	BIJLAGEN	351
Veenbesparelmoervlinder <i>Boloria aquilonaris</i>	314	1 Wetenschappelijke namen van in de tekst	
Witgezoomd spikkeldikkopje <i>Pyrgus carthami</i>	317	genoemde plantensoorten	351
Rood spikkeldikkopje <i>Pyrgus cirsii</i>	317	2 Waardplanten van de stand- en trekvlinders	354
Bretons spikkeldikkopje <i>Pyrgus armoricanus</i>	318	3 Nuttige adressen	358
Apollovlinder <i>Parnassius apollo</i>	318	4 Lijst van waarnemers tot en met 2003	361
Koningspage <i>Iphiclides podalirius</i>	319	5 Fotografen	368
Veengeeltje <i>Colias palaeno</i>	319	6 Verantwoording	371
Stoppeluzernevlinder <i>Colias chrysotheme</i>	320		
Zuidelijke luzernevlinder <i>Colias alfacariensis</i>	320	INDEX	373
Morgenrood <i>Lycaena virgaureae</i>	321		